ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS

FOLIA OECONOMICA 46, 1985

Janusz Zrobek *

OBSŁUGA HANDLOWA W KONTEKŚCIE PRZESTRZENNEGO ZRÓŻNICOWANIA FUNKCJI OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

W ostatnim okresie coraz większego znaczenia dla niemal wszystkich działów trzeciego sektora gospodarczego nabiera poszukiwanie zasad właściwego rozłożenia czynników wytwórczych w poszczególnych regionach. Zaczęto zdawać sobie sprawę, że działalność dostosowawcza nie może opierać się jedynie na tendencjach wyrównawczych, ponieważ zawsze będzie istniało zróżnicowanie przestrzenne działalności człowieka[1], mające swe źródło w specyfice tej działalności.

W dotychczasowych badaniach poświęconych dostosowaniu środków zaangażowanych w konsumpcyjnej obsłudze wsi główna uwaga została skierowana na różnice w rozmiarach potrzeb. Ten punkt widzenia wydaje się niewystarczający, określa bowiem tylko w pewnym stopniu, a przy tym niejako w sposób absolutny, zapotrzebowanie na usługi handlowe, niczego natomiast nie mówi o ich odrębnościach. Kształtowanie obsługi handlowej w poszczególnych regionach powinno opierać się na innych przesłankach. Chodzi o to, aby ludność wszystkich regionów dysponowała podobnymi możliwościami uzyskania odpowiednich warunków ekonomicznych, społecznych, politycznych kulturalnych i środowiskowych, przy czym wyrównanie międzyregionalne stopy życiowej ludności nie oznacza, że ta stopa życiowa musi obejmować identyczne elementy we wszystkich regionach kraju[2]. Przede wszystkim niezbędne jest uwzględnienie czynników różnicu-

* Dr, adiunkt w Katedrze Obrotu Towarowego UŁ.

1 A. K u k l i ń s k i, Regiony silne i słabe w polityce społeczno-ekonomicznej, „Przegląd Geograficzny" 1976, z. 3, s. 390.

2 Tamże.

jących profil potrzeb regionów w zakresie konsumpcyjnej obsługi wsi, na podstawie których możliwe jest uzyskanie obrazu zróżnicowania regionów o charakterze nie przejściowym, ale trwałym. Najbardziej przydatnym kryterium oceny wydają się w tym przypadku funkcje gospodarcze regionów.

Uwzględnienie właściwości gospodarczych regionów[3] (na podstawie funkcji gospodarczych) zostało uznane za podstawowy czynnik, do którego powinien być dostosowany profil obsługi handlowej, a więc nacisk położono na te „komponenty regionalizmu, które nie ulegają uniformizacji, a przeciwnie, których zakres i skład powinien się ciągle różnicować i wzbogacać"[4]. Zasługuje to na szczególne uwzględnienie w strategii rozwoju konsumpcyjnej obsługi wsi, zwłaszcza w zakresie problematyki lokalizacji usług. Dyferencjacja obszarów wiejskich z punktu widzenia pełnionych przez nie funkcji jest bowiem równoznaczna z procesem różnicowania się w przestrzeni zapotrzebowania ze strony ludności wiejskiej na handlową obsługę[5]. Prowadzi to do wyodrębnienia z całości rynku jego części, charakteryzujących się odmiennymi cechami popytu zarówno ilościowymi, jak i jakościowymi.

Ustalenie funkcji poszczególnych regionów wymaga porównania różnych rodzajów działalności wykonywanej przez ich mieszkańców skierowanej na zaspokojenie potrzeb o różnorodnym charakterze. Tereny wiejskie pełnią szereg funkcji, a ich klasyfikacja jest uzależniona od celu, któremu ma służyć. Również z punktu widzenia

---

[3] Zasięg regionów jest determinowany układem materiałów statystycznych, których większość jest publikowana w układzie wojewódzkim. Zmusza to do przeprowadzenia analizy międzyregionalnej w układzie wojewódzkim i traktowania pojęcia regionu jako równorzędnego pojęciu województwa. Przyjęcie województwa za podstawową jednostkę badania wynika także z faktu, że kierowanie gospodarką w przekroju przestrzennym, a więc planowanie i zarządzanie odbywa się na szczeblu wojewódzkim w ramach obecnego systemu administracyjnego, co powoduje wykształcenie głównych funkcji i zadań, jakie spełniają regiony w całym organizmie gospodarczym kraju właśnie w układzie administracyjnym.

[4] G. G o r z e l a k, Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego województw a kierunki ich specjalizacji gospodarczej, „Wiadomości Statystyczne" 1977, nr 8, s. 24.

[5] J. D i e t l, B. G r e g o r, Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jako czynnik determinujący handlową obsługę, referat na konferencję Komisji Organizacji Przestrzennej Obszarów Wiejskich KPZK, PAN, Puszyn k. Łodzi 1977.

rozpatrywanej problematyki posiadają one niejednakowe znaczenie o różnym stopniu istotności.

Rozważania będą dotyczyły przestrzennego zróżnicowania podstawowych funkcji obszarów wiejskich, tj. działalności o charakterze pierwotnym będącej źródłem powstawania dalszych funkcji warunkujących w zasadzie ich istnienie i determinujących ich rozwój. Pozwoli to skoncentrować uwagę na głównych czynnikach funkcjotwórczych, tzn. rozwoju produkcji rolniczej, oddziaływaniu przemysłu oraz walorach turystycznych, czyli podstawowych funkcjach gospodarczych. Środowisko wiejskie opiera się bowiem na zasadach wzajemnych powiązań funkcji gospodarczych i obsługi, a handel wiejski dostosowuje się przede wszystkim do struktury tych funkcji[6]. W zasadzie wręcz niemożliwe okazuje się wyodrębnienie obszarów ściśle odpowiadających jednemu z wyszczególnionych typów. W praktyce występują tereny o charakterze wielofunkcyjnym. Jest to rezultatem postępującego rozwoju funkcji pełnionych przez wieś, wykorzystania w coraz większym stopniu obszarów wiejskich do różnorodnych celów. Wykształcą się zatem obszary o mieszanym charakterze pełnionych funkcji. Są to rejony rolniczo-przemysłowe, rolniczo-rekreacyjne, silnie zindustrializowane i pełniące zarazem funkcję obsługi wypoczynku, a także tereny łączące funkcje trzech zasadniczych typów.

2. Gospodarka rolna

Wiodąca rola funkcji rolniczej na obszarach wiejskich powoduje, że czynniki ją kształtujące wpływają w znacznym stopniu na potrzeby ludności wiejskiej w zakresie obsługi handlowej, a przez swój związek z dochodowością gospodarstw rolnych na możliwość ich zaspokojenia.

Funkcję rolniczą scharakteryzowano na podstawie powiązanych ze sobą następujących czynników: obszar i formy własności gospodarstw, zatrudnienie, wyposażenie kapitałowe rolnictwa oraz wiel-

---

[6] Le commerce rural francais. Centre d'Etude du Commerce et de la Distribution 1967, Paris. Za: K. B o c z a r, Niektóre formy obsługi konsumpcyjnej potrzeb wsi przez handel wiejski na Zachodzie, [w:] Problemy racjonalizacji i kultury handlu wiejskiego, Warszawa 1970, s. 75.

kość produkcji rolnej[7]. Są to podstawowe cechy funkcji rolniczej pozwalające na określenie stopnia jej nasilenia i zróżnicowań w położeniu przestrzennym.

Istotne jest rozmieszczenie gospodarstw wielko- i drobnotowarowych. Wiąże się ono bezpośrednio z liczebnością ludności rolniczej oraz ukształtowaniem sieci osadniczej na obszarach pełniących funkcje rolne, a także szczególnie w przyszłości, z organizacją czasu pracy oraz rozmiarami czasu wolnego pracowników gospodarstw uspołecznionych i indywidualnych.

Rozdrobnienie gruntów na terenach o znacznej przewadze funkcji rolniczej decyduje w dużej mierze o możliwościach rozwojowych prowadzonego gospodarstwa, zaabsorbowaniu członków rodziny pracą na roli oraz o wielkości dochodów uzyskiwanych z tej pracy, jak również spożyciu naturalnym gospodarstw rolnych. Przyjmuje się, że na obszarach o przewadze gospodarstw drobnych wielkość spożycia naturalnego przypadająca na 1 mieszkańca wsi jest odpowiednio niższa. Rzutuje to w niemałym stopniu na wielkość i różnorodność potrzeb rolników w zakresie artykułów konsumpcyjnych.

W celu określenia rozdrobnienia struktury agrarnej w układzie województw posłużono się tzw. wyznacznikiem rozdrobnienia gospodarstw uwzględniającym łącznie wielko- i drobnotowarowe gospodarstwa. Na jego podstawie podjęto próbę wydzielenia obszarów o odrębnej strukturze agrarnej.

Wyznacznik rozdrobnienia struktury agrarnej ustalono według wzoru J. Krzymuskiego, do którego wprowadzono pewne zmiany wynikające z przemian zachodzących w warunkach produkcji rolniczej[8]:

$$R = \left(1 - \frac{a}{b}\right)(100 - c),$$

gdzie:

a - liczba gospodarstw chłopskich w województwie > 15 ha,

b - liczba gospodarstw chłopskich w województwie < 3 ha,

c - procent użytków rolnych w gospodarstwach państwowych położonych w danym województwie.

---

[7] Należy jednak zastrzec, że w niektórych rejonach i przy pewnych kierunkach produkcji nie zawsze można uchwycić statystycznie istotny wpływ powierzchni na dochód, przynajmniej do pewnego pułapu wielkości gospodarstw.

[8] Podniesiono dolną granicę gospodarstw w punkcie a - z 7 do 15 ha, w punkcie b - z 0,5 do 3 ha.

Charakterystykę zróżnicowań struktury agrarnej w układzie województw uzyskano na podstawie skali:

województwa o wartości wskaźnika > 75 - bardzo duże rozdrobnienie,
województwa o wartości wskaźnika 60-75 - duże rozdrobnienie,
województwa o wartości wskaźnika 45-60 - średnie rozdrobnienie,
województwa o wartości wskaźnika < 45 - małe rozdrobnienie.

Rozdrobnienie gospodarstw rolnych przedstawia szczegółowo tabl. 1. Małe wartości wskaźnika występują w województwach północnych i zachodnich, a szczególnie północno-wschodnich: suwalskim i łomżyńskim. Największe wskaźniki rozdrobnienia ziemi odnoszą się w głównej mierze do województw południowych i wschodnich oraz części centralnych przylegających do nich, jak również województw miejskich (przy czym do tej grupy zakwalifikowano aż 24 województwa).

Zróżnicowanie w strukturze władania ziemią jest wynikiem historycznego jej ukształtowania i ulega pogłębieniu z jednej strony z konieczności podnoszenia gospodarki rolnej na wyższy poziom towarowości, z drugiej - ciągłego procesu ograniczania obszarów wiejskich o charakterze rolniczym, co jest związane z narastaniem znaczenia wielofunkcyjności obszarów wiejskich. Źródło utrzymania (praca w gospodarstwach indywidualnych bądź uspołecznionych) rzutuje na proporcje, w jakich dochód przeznaczony jest na cele konsumpcyjne i inwestycyjne. W regionach z przewagą gospodarki uspołecznionej znacznie większa rola przypada wydatkom konsumpcyjnym o strukturze zbliżonej do miejskiego modelu spożycia[9].

Ze strukturą obszarową jest ściśle związana liczba osób zatrudnionych w rolnictwie. Znajomość rozmiarów tej grupy ludności jest tym ważniejsza dla handlu, że ludzie należący do niej stosunkowo rzadko opuszczają wieś, nie dysponując czasem (szczególnie w okresie spiętrzenia prac polowych) na specjalne wyjazdy po artykuły konsumpcyjne do większych ośrodków handlowych. Odsetek utrzymujących się z pracy w rolnictwie jest najwyższy w województwach wschodnich, w pasie od suwalskiego po przemyskie. Stosunkowo niskie wartości przybiera ten wskaźnik w województwach połud-

[9] A. C z y ż e w s k i, Urbanizacja wsi jako przejaw historycznego procesu rozwoju rynku, „Ruch Prawniczy, Społeczny i Ekonomiczny" 1977, nr 3, s. 144.

Tablica 1

Wskaźniki obrazujące pełnienie funkcji rolniczej w układzie województw

Województwo	Współczynnik Krzyżmuskiego	Ludność wiejska utrzymująca się głównie ze źródeł rolniczych (w %)	Produkcyjne środki trwałe w produkcji rolniczej na 100 ha użytków rolnych (w mln zł)	Wartość skupu z gospodarstw rolnych na 1 mieszkańca (w zł)
1	2	3	4	5
Polska	73,5	49,0	3 393	20 377
Warszawskie st.	90,1	28,3	4 778	18 621
Białskopodlaskie	61,3	66,8	2 865	24 785
Białostockie	47,3	64,7	2 690	22 268
Bielskie	96,3	19,8	3 592	5 495
Bydgoskie	47,8	49,9	3 757	28 899
Chełmskie	83,7	60,8	2 775	21 398
Ciechanowskie	40,7	66,1	3 272	26 144
Częstochowskie	92,5	35,9	3 212	12 181
Elbląskie	34,4	62,7	3 904	39 977
Gdańskie	50,1	45,6	3 920	24 033
Gorzowskie	47,3	49,7	3 144	30 369
Jeleniogórskie	65,3	25,2	2 679	11 228
Kaliskie	79,0	49,0	3 435	23 005
Katowickie	86,5	15,1	3 827	12 169
Kieleckie	85,0	45,0	3 837	11 651
Konińskie	82,0	56,9	3 037	19 307
Koszalińskie	31,1	55,8	3 808	36 357
Krakowskie m.	96,9	33,7	3 756	12 095
Krośnieńskie	85,2	36,3	2 820	7 091
Legnickie	56,6	45,8	3 619	29 953
Leszczyńskie	57,6	56,2	3 788	35 467
Lubelskie	96,5	59,6	3 753	22 206
Łomżyńskie	18,5	77,3	3 005	26 601
Łódzkie m.	92,7	38,5	4 095	19 870
Nowosądeckie	93,9	47,1	3 954	5 969
Olsztyńskie	22,7	57,3	3 506	32 871

Tablica 1 (cd.)

1	2	3	4	5
Opolskie	68,9	36,1	3 893	21 927
Ostrołęckie	45,7	62,4	2 666	16 249
Pilskie	39,4	50,8	3 337	32 112
Piotrkowskie	96,4	48,2	3 147	12 786
Płockie	86,1	62,0	3 430	24 701
Poznańskie	50,2	47,9	4 663	35 522
Przemyskie	84,7	54,9	3 452	15 140
Radomskie	96,4	54,4	3 081	14 844
Rzeszowskie	97,7	43,1	3 192	9 416
Siedleckie	85,0	59,9	3 040	19 632
Sieradzkie	88,5	57,8	3 189	18 677
Skierniewickie	89,5	52,0	3 414	18 604
Słupskie	31,0	52,7	3 372	28 443
Suwalskie	0,7	67,0	2 934	29 194
Szczecińskie	37,4	58,4	3 883	46 442
Tarnobrzeskie	96,5	50,8	3 006	11 378
Tarnowskie	98,6	45,0	3 063	10 049
Toruńskie	63,2	60,5	3 806	31 541
Wałbrzyskie	65,2	33,0	3 236	18 395
Włocławskie	70,9	62,1	3 963	22 362
Wrocławskie	59,8	44,2	3 445	26 892
Zamojskie	88,7	69,5	3 210	24 023
Zielonogórskie	56,7	37,2	3 324	21 699

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny 1979, Warszawa 1979; Rocznik statystyczny województw 1978, Warszawa 1979; Rocznik Statystyczny rolnictwa i gospodarki żywnościowej 1978, Warszawa 1979.

niowo-zachodnich (od bielskiego po wałbrzyskie) oraz województwach miejskich: warszawskim i łódzkim. Potwierdza się więc ścisły związek wielkości zatrudnienia z rozdrobnieniem struktury obszarowej i możliwościami podjęcia pracy w innych działach.

Analizę przestrzennego zróżnicowania wyposażenia gospodarstw rolnych w środki trwałe oparto na wskaźniku wartości produkcyjnych środków trwałych w produkcji rolniczej (brutto, w cenach bieżących) na 100 ha użytków rolnych, pozwalającym choć w przybliże-

niu dostarczyć informacji o zaangażowanym kapitale. Wyposażenie w kapitał wykazuje powiązanie z konsumpcją i wpływa wyraźnie na jej kierunki, a szczególnie zakup dóbr trwałego użytku.

Najkorzystniejsze wartości przybiera ten wskaźnik w woj. warszawskim, poznańskim i łódzkim, najmniej korzystne natomiast w ostrołęckim, jeleniogórskim i białostockim. Do uzyskanych danych należy się jednak ustosunkować z ostrożnością. Diagnostyczność miernika obrazującego wyposażenie gospodarstw rolnych w środki trwałe (w warunkach w wysokim stopniu nierównomiernego rozwoju sił wytwórczych) w celu określenia funkcji rolniczej jest stosunkowo niska. Ilustrują to wyraźnie wielkości ekstremalne wskaźnika odnoszące się do woj. warszawskiego (najkorzystniejsze) i ostrołęckiego (najmniej korzystne), w których rozdrobnienie struktury agrarnej w niczym nie uzasadnia istniejących rozbieżności.

Na osiągane rezultaty w produkcji rolnej wpływa również wiele czynników natury ekonomicznej, których wpływ na wielkość produkcji rolnej trudno wyodrębnić na podstawie danych dotyczących podstawowych środków produkcji, zwłaszcza przy przyjętym stopniu agregacji danych. Kompleksowym rezultatem wpływu tych czynników są rozmiary produkcji rolnej. W celu określenia jej wielkości posłużono się rozmiarami skupu. Jest on bardzo skorelowany z poprzednio uwzględnionymi zmiennymi, a jego wielkość jest wypadkową analizowanych czynników produkcji[10].

Rozpatrywany wskaźnik przybiera najwyższe wartości w woj. szczecińskim, leszczyńskim, poznańskim, elbląskim i koszalińskim, gdzie skup przekracza 35 tys. zł na jednego mieszkańca. Drugą grupę - od 25 do 35 tys. zł na jednego mieszkańca stanowią województwa zachodnie i najdalej wysunięte na północ z pasa centralnego. W grupie o wartości wskaźnika od 15 do 25 tys. zł znajduje się większość województw. W jej ramach najwyższy skup na 1 mieszkańca osiągają województwa północno-wschodnie, najniższy natomiast położone centralnie. Najdalej wysunięte w kierunku południowym województwa Polski centralnej zaliczają się do ostatniej grupy o

[10] Należy jednak pamiętać o pewnych niedoskonałościach metodycznych wskaźnika. Skup nie obejmuje produktów sprzedawanych bez pośrednictwa obrotu uspołecznionego, przede wszystkim handlu targowiskowego oraz wymiany sąsiedzkiej, a także spożycia naturalnego. Można również mieć pewne zastrzeżenia odnośnie do dokładności ujęć wartościowych.

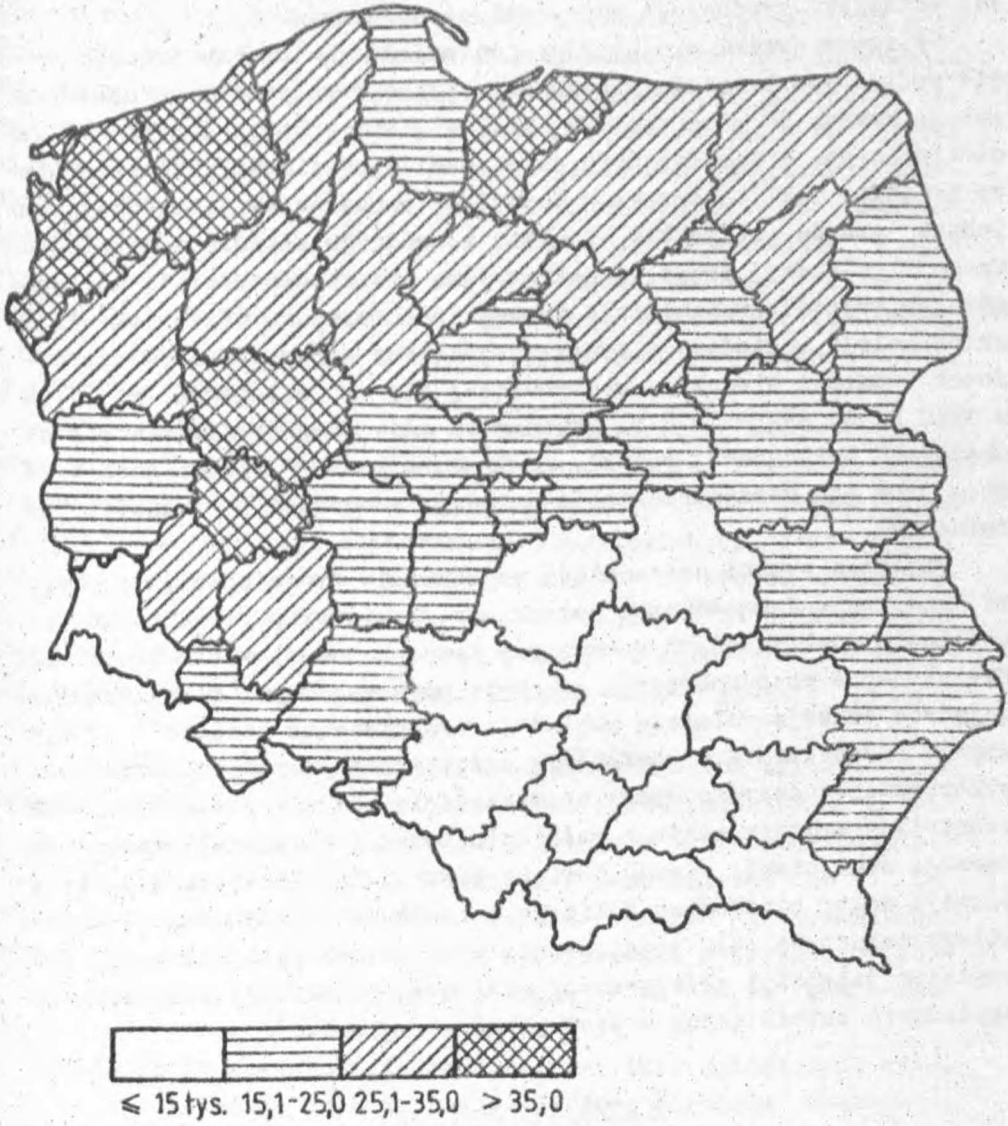

Rys. 1. Wartość skupu z gospodarstw rolnych na 1 mieszkańca w układzie województw

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województw 1978, Warszawa 1978.

wartości skupu na 1 mieszkańca do 15 tys. zł; wśród nich najniższe wskaźniki wyróżniają województwa podgórskie.

Osiągane wyniki produkcyjne potwierdzają istotne zróżnicowanie przychodów z tytułu wykonywania funkcji rolniczej na obszarze całego kraju. Różnica pomiędzy wielkościami ekstremalnymi jest czterokrotna, a współczynnik zmienności wynosi 44%. Zróżnicowanie to związane jest z szeregiem czynników o charakterze produkcyjnym, jednak przede wszystkim wynika z różnego udziału w pełnieniu funkcji rolniczej przez wielofunkcyjną przestrzeń wiejską poszczególnych województw. Dominacja funkcji rolniczej na obszarach wiejskich maleje. Świadczy o tym zmniejszający się systematycznie odsetek ludności wiejskiej utrzymującej się z rolnictwa: z 77,9% w 1950 r. do 49% w 1978 r. Procesy te mają miejsce szczególnie na obszarach południowej Polski, gdzie duża gęstość zaludnienia tych ziem oraz ich uprzemysłowienie powodują odchodzenie ludności od rolnictwa.

Uzyskane wyniki uzasadniają prowadzenie zróżnicowanej polityki handlowej. Jednoznaczne jednak określenie tych zróżnicowań na podstawie analizowanych wskaźników przysparzałoby wiele trudności. Przestrzenne dysproporcje w zakresie poszczególnych zmiennych obrazujących funkcję rolniczą posiadają zróżnicowane podłoże[11] i wymagają rozpatrzenia w kontekście pozostałych funkcji. Jednak już wykorzystując dotychczasowe spostrzeżenia można stwierdzić, że istniejące zróżnicowania w pełnieniu funkcji rolniczej wskazują na znaczną segmentację rynku. Powinno to znaleźć odzwierciedlenie w rozwoju usług handlowych. Polityka w zakresie rozwoju handlu wiejskiego mająca na celu podniesienie poziomu świadczonych usług pod względem jakości i efektywności musi uwzględniać typ warunków ekonomicznych istniejących w obsługiwanym regionie.

3. Industrializacja

Zmiany zachodzące w proporcjach gospodarczych w regionach prowadzą do koncentrowania się przemysłowego kierunku działalno-

[11] Do utrzymania istotnych społeczno-ekonomicznych różnic na wsi polskiej przyczynia się przede wszystkim niska kapitałochłonność produkcji rolnej.

ści gospodarczej na pewnych obszarach. Wpływu uprzemysłowienia nie można rozpatrywać wyłącznie w związku z lokalizacją zakładów przemysłowych na terenach wiejskich. Należy zastosować ujęcie szersze, przyjmując że zmienną określającą jest industrialny charakter całego regionu, tym bardziej, że właśnie istnienie silnych miast przemysłowych staje się podstawową determinantą lokalizacji zakupów i preferencji ludności wiejskiej w odniesieniu do punktów sprzedaży detalicznej. Odrębności tych terenów wynikające z silnych, wielostronnych powiązań pomiędzy wsią a miastem niosą ze sobą następstwa dla różnych sfer życia mieszkańców wsi. Industrializacja zmienia położenie ludzi nie tylko jako wytwórców, ale i jako konsumentów.

Wpływ uprzemysłowienia na warunki materialne życia ludności (wywołanie potrzeb i możliwości ich zaspokojenia) nie jest jednolity we wszystkich regionach, podobnie jak struktura przestrzenna rynku na poszczególnych obszarach uprzemysłowionych. Jest ponadto trudny do uchwycenia w sposób wymierny tak w sferze ekonomicznej, jak i pozaekonomicznej. Trudności związane z brakiem metod badawczych jednoznacznie określających wpływ industrializacji na organizację zaopatrzenia powodują przyjmowanie jedynie pewnych hipotez.

Z szeregu zmiennych, na podstawie których można określić przestrzenne nasilenie występowania zjawiska uprzemysłowienia, a także jego przestrzenne oddziaływanie na obszary wiejskie, uwzględniono: 1) produkcję globalną przemysłu w przeliczeniu na 1 km^2 powierzchni w mln zł, 2) wartość środków trwałych zaangażowanych w przemyśle przypadającą na 1 km^2 powierzchni w tys. zł, 3) liczbę zatrudnionych w przemyśle w przeliczeniu na 100 km^2 powierzchni.

Wskaźniki te niewątpliwie preferują wielkie aglomeracje miejskie, lecz to właśnie oddziaływanie wielkich ośrodków przemysłowych jest o wiele bardziej istotne dla obsługi handlowej ze względu na ich rozmiary, potencjał gospodarczy, brak konkurencyjności ze strony innych ośrodków, a także wielkość obszaru poddawanego ich bezpośredniemu oddziaływaniu. Uzyskano również możliwość oceny wpływu uprzemysłowienia nie tylko za pomocą wielkości produkcji, ale jednocześnie przez ilościowe określenie roli bezpośred-

Tablica 2

Wskaźniki obrazujące uprzemysłowienie województw

Województwo	Produkcja globalna na 1 km^2 (w tys. zł)	Zatrudnienie na 100 km^2	Wartość brutto środków trwałych na 1 km^2 (w tys. zł)	Wielkość wskaźnika sumarycznego	Liczba osób dojeżdżających ze wsi do miast na 1000 mieszk.
1	2	3	4	5	6
P o l s k a	6 477	1 526	5 950	-	106
Warszawskie st.	38 912	8 033	29 030	9	429
Bialskopodlaskie	965	297	359	145	47
Białostockie	2 289	594	2 032	105	43
Bielskie	18 143	4 341	16 416	15	194
Bydgoskie	6 035	1 347	5 523	62	87
Chełmskie	2 058	523	1 467	114	74
Ciechanowskie	1 363	358	741	139	40
Częstochowskie	7 331	1 804	6 234	42	99
Elbląskie	2 771	692	1 876	97	35
Gdańskie	9 799	2 124	9 416	25	96
Gorzowskie	2 489	606	2 899	99	79
Jeleniogórskie	9 233	2 271	8 349	28	148
Kaliskie	5 215	1 296	3 484	69	101
Katowickie	52 137	12 707	59 338	5	292
Kieleckie	6 077	1 632	5 990	53	130
Konińskie	3 813	752	6 493	76	50
Koszalińskie	1 638	438	1 403	127	61

1	2	3	4	5	6
Krakowskie m.	24 407	4 665	23 195	12	167
Krośnieńskie	3 874	971	3 943	79	137
Legnickie	9 223	1 758	12 634	28	104
Leszczyńskie	3 187	684	1 317	103	71
Lubelskie	6 086	1 427	6 807	49	107
Łomżyńskie	1 024	263	993	141	29
Łódzkie m.	61 233	17 910	51 512	4	356
Nowosądeckie	2 534	855	1 429	100	99
Olsztyńskie	2 083	461	1 602	115	67
Opolskie	7 586	1 689	7 321	40	142
Ostrołęckie	1 736	361	1 687	121	48
Pilskie	1 920	485	950	126	68
Piotrkowskie	4 505	1 358	3 510	68	86
Płockie	7 647	990	7 490	50	79
Poznańskie	7 944	1 819	6 495	36	120
Przemyskie	2 345	659	1 503	106	71
Radomskie	4 079	1 153	3 412	76	73
Rzeszowskie	6 318	1 716	5 983	49	160

Tablica 2 (cd.)

1	2	3	4	5	6
Siedleckie	1 867	475	1 078	126	51
Sieradzkie	2 240	661	1 295	112	68
Skierniewickie	4 118	1 035	2 704	80	79
Słupskie	1 668	499	1 235	125	66
Suwalskie	1 276	260	546	144	35
Szczecińskie	5 433	1 019	5 774	66	58
Tarnobrzeskie	4 681	1 082	5 103	69	84
Tarnowskie	7 204	1 680	9 636	37	107
Toruńskie	6 427	1 395	5 703	55	79
Wałbrzyskie	12 848	3 752	8 744	21	132
Włocławskie	2 955	781	2 955	89	51
Wrocławskie	12 404	2 468	8 497	24	101
Zamojskie	1 694	395	1 091	130	34
Zielonogórskie	4 122	971	2 671	84	123

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województw 1978, Warszawa 1979; wybrane dane o kwalifikacjach i dojazdach do pracy zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej wzięto z wyników spisu kadrowego 1973 r. przeliczonych wg podziału administracyjnego kraju z 1 VI 1975 r.; wyliczenia własne.

nich i pośrednich czynników warunkujących związki industrializacji ze wsią[12].

Wymienione wskaźniki (odniesione do jednostki powierzchni) są podstawą do obliczania syntetycznego wskaźnika przestrzennego nasilenia przemysłu w przyjętym układzie jednostek terytorialnych. Posługując się nim można wyodrębnić obszary silnie zindustrializowane, na których wieś jest w sposób istotny związana z procesami uprzemysłowienia i wciągnięta w orbitę oddziaływania przemysłu. Syntetyczny miernik wyliczono na podstawie zbiorczego zestawienia jednostek administracyjnych według kolejności zajmowanych miejsc, uporządkowanych na podstawie wartości wskaźników uprzemysłowienia[13]. Metoda ta, oczywiście w sposób uproszczony, pozwala dokonać pewnej klasyfikacji województw.

W wyniku analizy wskaźnika syntetycznego dokonano podziału województw na trzy grupy. Do pierwszej z nich zaliczono obszary południowo-zachodniej Polski, województwa miejskie oraz poznańskie, gdańskie i lubelskie, gdzie wyliczony wskaźnik przybiera najwyższe wartości. Województwa te wyraźnie dominując w gospodarce kraju, tworzą grupę silnie uprzemysłowioną. Przemysł staje się istotnym źródłem dochodów ludności, co świadczy jednocześnie o charakterze i funkcji regionów.

Kolejny obszar tworzy pas Polski centralnej z wyłączeniem kilku województw, pozostałe województwa południowe oraz dwa północne na końcowej pozycji w tej grupie.

Trzecią grupę stanowią przede wszystkim województwa północne i wschodnie, tj. tereny o relatywnie najniższym nasyceniu powierzchni przemysłem.

Analiza składowych wskaźnika syntetycznego potwierdza znaczne różnice w stopniu industrializacji poszczególnych województw, co nie zawsze wynika tylko z odmiennego profilu gospodarczego. Należy się jednak spodziewać, że na pewnych obszarach wystąpi tendencja do niwelowania istniejących rozpiętości.

---

[12] Związane są one w zasadzie z typem industrializacji. W ramach funkcji industrialnej można wyróżnić endogenny i egzogenny typ uprzemysłowienia (D i e t l, G r e g o r, op.cit., s. 2-3), przy czym dla organizacji handlu wiejskiego szczególnego znaczenia nabiera ten ostatni i przede wszystkim jemu zostaną poświęcone dalsze rozważania.

[13] Por. L. C i c h y, Poziom uprzemysłowienia woj.katowickiego w zróżnicowaniu przestrzennym, [w:] Problemy rozmieszczenia przemysłu w województwie katowickim, Katowice 1969, s. 43.

Obecnie podejmiemy próbę określenia wagi badanego zjawiska w stosunkach społeczno-gospodarczych. Wpływ uprzemysłowienia regionu na wieś przedstawiono zatem za pomocą najadekwatniejszego z dostępnych mierników, tj. liczby osób dojeżdżających ze wsi do pracy w miastach w danym województwie w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wsi tego województwa. Wskaźnik wyraża stosunkowo dokładnie wpływ industrializacji na tereny wiejskie, ponieważ zdecydowanie przeważają dojazdy do pracy ludności wiejskiej zatrudnionej w przemyśle czy budownictwie, a praca w działach nieprodukcyjnych jest możliwa na większą skalę tylko w silnych ośrodkach przemysłowych. Podkreślić przy tym warto, że proces przechodzenia ze wsi do miast jest niesłychanie powolny w porównaniu do innych krajów, szczególnie wysoko rozwiniętych. W Polsce ma miejsce potencjalna gotowość przejścia ludności wiejskiej do miast, natrafiająca na istotne bariery (mieszkaniowe i dochodowe), których długotrwałość powoduje, iż mają charakter strukturalny. Wpływa to na procesy zachowania się ludności wiejskiej i powoduje konsekwencje dla wielu dziedzin życia.

Ogólnie rzecz biorąc, potwierdzają się uzyskane dotychczas wyniki. Województwa o najwyższych wskaźnikach uprzemysłowienia terenu przyciągają największą liczbę pracowników zamieszkałych na wsi. Mają natomiast miejsce dość istotne przesunięcia w kolejności województw najsilniej uprzemysłowionych (pod względem wskaźnika liczby osób dojeżdżających ze wsi do pracy w miastach). Najwyższy wskaźnik posiada woj. warszawskie, zaś na pozycjach następnych znajdują się: łódzkie, katowickie i bielskie. Najniższa wartość omawianego miernika występuje w: łomżyńskim, suwalskim, zamojskim i elbląskim, gdzie nie osiąga poziomu 40 osób na 1000 mieszkańców.

Grupa województw, na terenie których wartość analizowanego wskaźnika przekracza dwukrotnie jego średni poziom w kraju obejmuje 38% powierzchni oraz 5,6% ogólnej liczby dojeżdżających ze wsi do miast. Województwa o wskaźnikach dwukrotnie niższych od przeciętnego zajmują natomiast 24,5% powierzchni i zatrudniają w miastach 20,7% ludności dojeżdżającej ze wsi. Proporcje te wskazują na konieczność znacznych zróżnicowań w przyjmowaniu rozwiązań organizacyjnych dla handlu.

Odmienność terenów zindustrializowanych wymaga w zakresie obsługi handlowej wsi wielu zindywidualizowanych przestrzennie de-

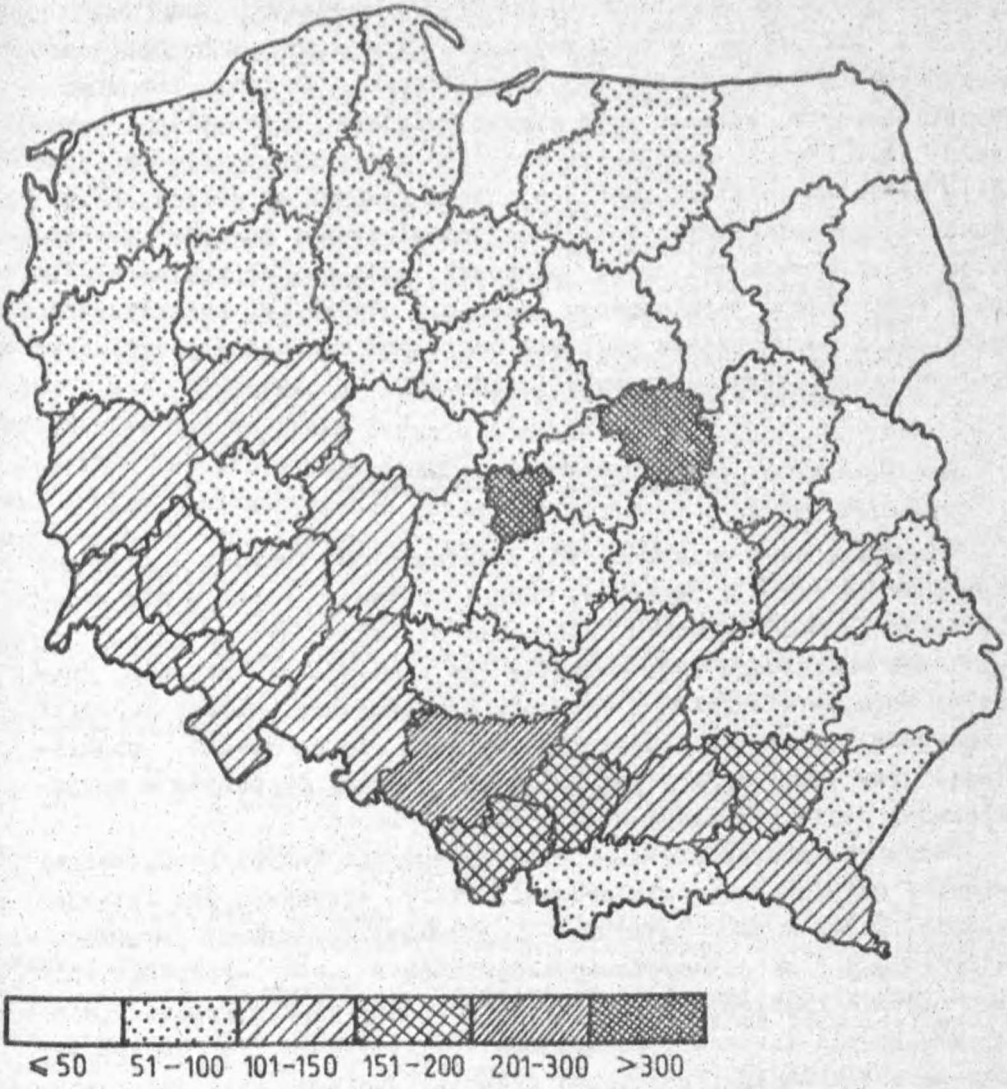

Rys. 2. Liczba osób dojeżdżających ze wsi do miast na 1000 mieszkańców wsi w układzie województw

Ź r ó d ł o: Wybrane dane o kwalifikacjach i dojazdach do pracy zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej wzięto z wyników spisu kadrowego z 1973 r. przeliczonych wg podziału administracyjnego kraju z 1 VI 1975 r.; wyliczenia własne.

cyzji w dziedzinie polityki inwestycyjnej oraz zaopatrzeniu towarowym. Polityka ta musi uwzględniać ściśle powiązania handlu miejskiego i wiejskiego w tych rejonach. Biorąc pod uwagę społeczne uwarunkowania działalności handlowej właśnie na obszarach zindustrializowanych, wzrasta rola miasta (miejsce koncentracji przemysłu) jako ośrodka handlowego dla jego wiejskiego zaplecza. Bieżącym zadaniem polityki handlowej jest jednak określenie na terenach uprzemysłowionych swoistego modus vivendi pomiędzy organizacją zaopatrzenia wsi przez placówki handlowe zlokalizowane na wsi i w miastach, wyrażającego się nie tylko w kształtowaniu organizacji zaopatrzenia wsi, ale także poziomu zaopatrzenia odpowiadającego efektywnemu popytowi ludności.

4. Turystyka i wypoczynek

Turystyka jest zaliczana do podstawowych funkcji - głównych stymulatorów rozwoju regionów. Ruch turystyczny rozwija się głównie na obszarach wiejskich, które nie straciły jeszcze swego naturalnego charakteru bądź zmieniły go w niewielkim stopniu. Znaczenie terenów wiejskich w Polsce w zaspokajaniu potrzeb ludności w zakresie wypoczynku pobytowego określa się na 50-60%, podkreślając przy tym, że pobyt na wsi jest dłuższy od pobytu w zorganizowanej bazie rekreacyjnej[14].

Turystyką charakteryzuje się szczególnie dużymi powiązaniami z innymi dziedzinami gospodarczymi, które warunkują jej funkcjonowanie[15]. Konieczność prawidłowego wykonywania funkcji turystycznej niesie dla nich konsekwencje wynikające ze współdziałania oraz stopnia nasilenia zachodzących związków współzależności. Między wielkością i sezonowością ruchu turystycznego, a dostosowaniem do niego obsługi handlowej zachodzą zależności o dużym znaczeniu dla rozwoju i pełnienia funkcji turystycznej przez województwa o tym ukierunkowaniu działalności gospodarczej.

---

[14] B. R z ą d-G ó r n i c k i, Problemy zagospodarowania rekreacyjnego wsi, „Inwestycje i Budownictwo" 1974, nr 11, s. 19.

[15] Wartość usług kooperantów, tj. handlu, kolei itp. świadczonych na rzecz turystyki przewyższa wartość usług zakładów branży turystycznej (hotelarskiej, biur podróży). B. K a p i t a n, Dzień dzisiejszy turystyki, „Nowe Drogi" 1975, nr 7, s. 71.

W celu określenia kierunków i sposobów przystosowania organizacji handlu do potrzeb konieczne jest poznanie ukształtowania przestrzennego terenów rekreacyjnych. Rozwój funkcji turystycznej w poszczególnych rejonach ukazano na podstawie dostępnych mierników obrazujących jej pełnienie. Publikowane materiały statystyczne nie dają pełnego obrazu stopnia nasilenia ruchu turystycznego[16]. Uzyskanie mierników odzwierciedlających dokładnie funkcję turystyczną regionu jest praktycznie niemożliwe. W przeprowadzonej analizie opierano się na dostępnych danych, za pomocą których można tę funkcję określić w przybliżeniu[17]. Ze względu na konieczność posługiwania się stosunkowo dużymi agregatami przestrzennymi, jakimi są województwa, z reguły szczególnie silnie zróżnicowanymi wewnętrznie pod względem stopnia nasilenia rozwoju tej funkcji - uzyskane rezultaty należy interpretować z pewną dozą ostrożności. Pomimo tych zastrzeżeń uznano przyjęte do analizy wskaźniki za dostateczne do realizacji wytyczonego celu.

Do zasadniczych mierników odzwierciedlających rolę turystyczną województw w kraju zaliczono: 1) liczbę korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców stałych, 2) liczbę miejsc noclegowych w obiektach turystycznych na 1000 km^2, 3) tzw. wskaźnik Deferta wyrażony wzorem

$$W = \frac{\text{liczba miejsc noclegowych} \times 100}{\text{liczba ludności stałej}},$$

---

16 Szczególnie istotne są trudności spowodowane brakiem danych liczbowych dotyczących terenu wiejskiego. Przyjęto zatem upraszczające założenia, że wpływ rozwoju turystyki na obszarach wiejskich danej jednostki terytorialnej jest wprost proporcjonalny do tego wpływu na obszarach wiejskich i miejskich łącznie. Zastosowano mierniki przeliczone w odniesieniu do całego obszaru województwa, wychodząc z założenia, że siła oddziaływania tych wielkości na potrzeby ludności wiejskiej jest podobna. Z punktu widzenia realizowanych celów takie rozwiązanie można przyjąć, zdając sobie jednocześnie sprawę z jego niedoskonałości.

17 Mierniki, którymi się posłużono nie odzwierciedlają w pełni rozmiarów badanego zjawiska. Oszacowanie wielkości ruchu turystycznego natrafia na bardzo poważne trudności. Znaczna część turystów nie jest bowiem nigdzie zarejestrowana, co wynika z braku ewidencji niezorganizowanych form turystyki, np. w 1974 r. rzeczywisty ruch turystyczny w rejonie tatrzańskim przewyższał o ponad 30% ruch turystyczny ujęty ewidencyjnie. L. K a m i ń s k i, Metody badania wielkości ruchu turystycznego, „Problemy Ekonomiczne" 1976, nr 2, s. 125-126.

Tablica 3

Wskaźniki obrazujące pełnienie funkcji turystycznej w układzie województw

Województwo	Liczba korzystających z noclegów na 1 000 mieszkańców stałych	Liczba miejsc noclegowych w obiektach turystycznych na 1 000 km^2 powierzchni	Wskaźnik Deferta	Udzielone noclegi w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców stałych
1	2	3	4	5
Polska	362	1199	107	1405
Warszawskie st.	531	5967	86	2027
Bialskopodlaskie	52	169	32	197
Białostockie	300	422	68	829
Bielskie	574	276	168	3158
Bydgoskie	320	1245	127	1367
Chełmskie	66	269	46	462
Ciechanowskie	152	139	22	459
Częstochowskie	180	542	46	709
Elbląskie	439	1129	160	1997
Gdańskie	447	2529	144	1564
Gorzowskie	416	733	140	1117
Jeleniogórskie	972	3224	288	4045
Kaliskie	169	433	43	608
Katowickie	112	987	18	310
Kieleckie	321	1009	55	1621
Konińskie	175	607	73	869
Koszalińskie	518	1071	204	1733
Krakowskie m.	730	5801	164	2809
Krośnieńskie	855	1992	264	2720
Legnickie	220	636	59	637
Leszczyńskie	134	370	44	448
Lubelskie	319	794	59	639
Łomżyńskie	106	190	39	305
Łódzkie m.	223	2812	39	619
Nowosądeckie	1423	4963	454	5923
Olsztyńskie	589	1264	231	2887

Tablica 3 (cd.)

1	2	3	4	5
Opolskie	238	1237	108	1152
Ostrołęckie	105	234	42	596
Pilskie	217	502	97	1320
Piotrkowskie	118	347	37	618
Płockie	142	548	58	987
Poznańskie	559	1526	103	2411
Przemyskie	297	625	73	1056
Radomskie	82	470	50	781
Rzeszowskie	420	935	66	829
Siedleckie	48	170	24	196
Sieradzkie	65	227	28	206
Skierniewickie	161	373	38	418
Słupskie	353	736	150	1576
Suwalskie	1002	2840	717	3523
Szczecińskie	634	2429	276	2449
Tarnobrzeskie	187	504	58	960
Tarnowskie	159	893	63	1087
Toruńskie	355	1269	113	1009
Wałbrzyskie	603	2946	170	2198
Włocławskie	164	553	60	432
Wrocławskie	389	1161	70	1466
Zamojskie	147	235	35	398
Zielonogórskie	454	996	149	1271

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województw 1978, Warszawa 1979; wyliczenia własne.

4) liczba noclegów udzielonych turystom w przeliczeniu na 1000 mieszkańców stałych.

Za punkt wyjścia do analizy przyjęto percepcję społeczną walorów krajoznawczych, wyrażającą się wielkością ruchu turystycznego. Podbudowano ją zagadnieniami związanymi z tzw. „bazą turystyczną" - będącą zjawiskiem wtórnym wobec walorów krajoznawczych, której rozbudowa dostosowana jest z reguły do przestrzennego zróż-

nicowania walorów turystycznych[18] uwzględnionych za pośrednictwem tej bazy, aczkolwiek należy wyraźnie podkreślić, że nie zawsze ma to miejsce.

Rozważania dotyczące ukształtowania obsługi handlowej oraz organizacji prawidłowego zaopatrzenia w rejonach turystycznych wymagają ustalenia wielkości ruchu turystycznego. Natężenie ruchu turystycznego w poszczególnych województwach obrazuje wskaźnik liczby korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców stałych. Wskaźnik ten wykazuje znaczną rozpiętość między województwami (stosunek wielkości ekstremalnych wynosi 30 : 1). Najwyższe jego wartości występowały w: nowosądeckim i suwalskim, najniższe natomiast w: siedleckim i bialskopodlaskim (przy średniej krajowej - 362).

Następny przyjęty do analizy wskaźnik to liczba miejsc noclegowych w obiektach turystycznych przeliczona na 1000 km^2. Pod względem wielkości tego wskaźnika czołowe lokaty zajmuje woj. nowosądeckie i suwalskie (przy przeciętnej krajowej - 1199). Na ostatnich pozycjach plasuje się natomiast woj. bialskopodlaskie, ciechanowskie, siedleckie i łomżyńskie, w których wskaźnik nie przekracza 200 miejsc na 1000 km^2.

Miernik powyższy zweryfikowano za pomocą wskaźnika Deferta, który umożliwi ukazanie roli turystyki w stosunkach społeczno-ekonomicznych regionu. Przyjmuje on najwyższe wartości w woj. suwalskim i nowosądeckim, gdzie przekracza wyraźnie średnią krajową (107). Wartości wskaźnika na najniższym poziomie występują w woj. katowickim, ciechanowskim i siedleckim.

Charakterystykę rozwoju zjawiska wypoczynku i rekreacji na terenach poszczególnych województw pogłębić można przez uwzględnienie liczby noclegów udzielonych osobom przebywającym w tych rejonach w celach turystycznych (wyrażoną w liczbie osób na 1 noc na 1000 mieszkańców stałych). Wskaźnik ten pozwoli uwypuklić intensywność ruchu turystycznego na poszczególnych obszarach. Potwierdza on silne zróżnicowanie międzyregionalne w zakresie natężenia funkcji turystycznej. Wykazuje jednocześnie duże skorelowanie z wykorzystanymi poprzednio miernikami. Najwyższe wartości przyjmuje w woj. nowosądeckim, suwalskim, jeleniogórskim, najniższe natomiast w bialskopodlaskim i siedleckim.

---

[18] Por. R. O l a c z e k, Rejony turystyczne woj. łódzkiego na tle zasobów terenu w walory turystyczne, „Region Łódzki" 1974, t. IV, s. 122.

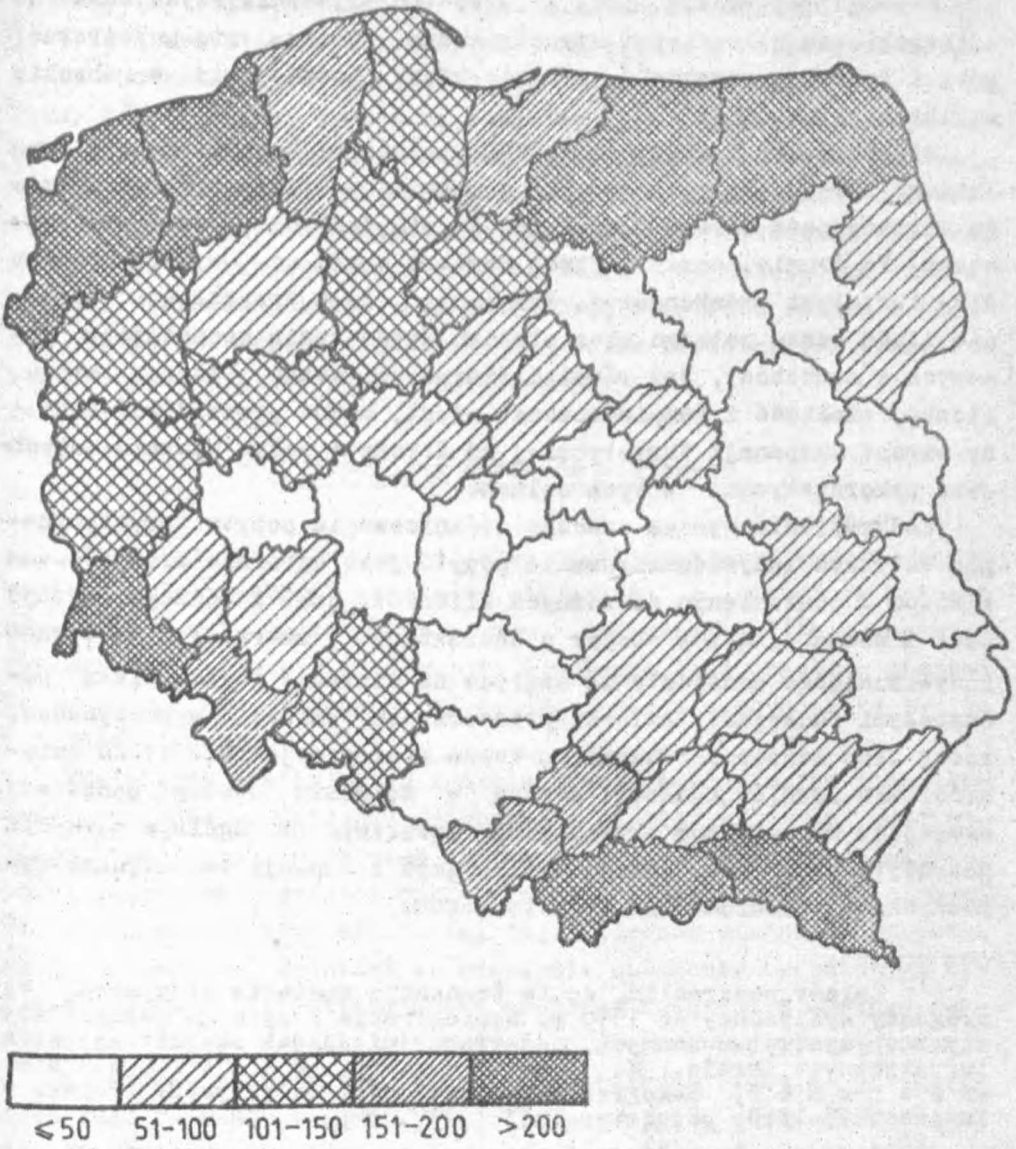

Rys. 3. Przestrzenny rozkład wskaźnika Deferta w układzie województw

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województw 1978, Warszawa 1979; wyliczenia własne.

Reasumując, można przyjąć, że do najważniejszych obszarów o charakterze rekreacyjno-wypoczynkowym zalicza się pojezierza, góry i wybrzeża morskie[19], a także sfery podmiejskie w obrębie wielkich aglomeracji[20].

Większej uwagi wymagają jednak pozostałe obszary, a to z dwojakiego powodu. Po pierwsze, niedorozwinięta infrastruktura obniża atrakcyjność terenu i sprawia, że nie jest on w pełni wykorzystany. Po drugie, coraz większe obszary kraju są wykorzystywane dla turystyki weekendowej. Przyjmując, że w przyszłości wzrośnie ilość czasu wolnego oraz stopień wyposażenia gospodarstw domowych w samochody, jak również biorąc pod uwagę obszar kraju, liczbę, wielkość i rozmieszczenie miast, można przewidywać znaczny wzrost ekspansji turystycznej na tereny w małym stopniu dotychczas wykorzystywane w tych celach.

Podkreślenia wymaga znaczne zróżnicowanie popytu turystycznego. Potrzeba indywidualizowania popytu jest ogromnie zróżnicowana zarówno w odniesieniu do różnych klientów, jak i różnego rodzaju dóbr i usług[21]. Każdy obszar o charakterze rekreacyjnym wymaga indywidualnego podejścia ze względu na odmienne powiązania z pozostałymi funkcjami, związki przestrzenne, walory wypoczynkowe, różny stan zagospodarowania, a także preferencje nie tylko turystów, ale również ludności stałej w zakresie obsługi handlowej ulegające różnorodnym przemianom, związanym z ogólnym wzrostem dobrobytu oraz specyficznym wynikającym z funkcji turystyczno-wypoczynkowej pełnionej na tych terenach.

---

19 Należy podkreślić, że ta tendencja zostanie utrzymana. Wg prognozy wyliczonej do 1990 r. koncentracja popytu na usługi turystyczne wystąpi w znanych, najatrakcyjniejszych obecnie rejonach turystycznych kraju. M. L a t u c h, H. W a s i l e w s k a-T r e n k n e r, Demograficzny potencjał turystyczny Polski w latach 1975-1990, „Biuletyn IGS" 1974, nr 2, s. 18.

20 O wadze tych terenów dla krótkotrwałego wypoczynku i rekreacji świadczą wyniki badań. Wg badań przeprowadzonych w Poznaniu ok. 80% ankietowanych korzysta z wypoczynku świątecznego poza miastem. L. P a w l a c z y k, Turystyczne formy wypoczynku po pracy mieszkańców Poznania, Poznań 1971, s. 37. Podobne wyniki uzyskano dla Łodzi, zob.: Rozmieszczenie usług gastronomicznych dla wybranych segmentów rynku, red. J. S z c z y g i e l s k i, Warszawa 1977, s. 62.

21 H.H.Mc C a r t y, J. B. L i n d b e r g, Wprowadzenie do geografii ekonomicznej, Warszawa 1969, s. 148.

Wspólny system zaopatrzenia mieszkańców stałych i turystów jest istotnym elementem opanowania masowości i różnorodności potrzeb społecznych, wyrażających się w zróżnicowanym popycie na formy dóbr i usług. Wymaga on rozbudowy sieci placówek handlu detalicznego na terenach o rozwiniętej funkcji turystycznej zgodnie z przyjętymi zasadami przestrzennego zagospodarowania obszarów tego typu, a także wykorzystania tej sieci do kreowania potrzeb potencjalnych turystów oraz jako czynnika stymulującego rozwój rejonu. Prawidłowy rozwój handlu na tych obszarach zależy w głównej mierze od bariery organizacyjnej oraz racjonalnych przeobrażeń w organizacji zaopatrzenia konsumpcyjnego.

5. Typologia obszarów wiejskich

Ze względu na silne współzależności pomiędzy przestrzennym występowaniem funkcji obszarów wiejskich, a strukturą potrzeb mieszkańców wsi, czołowym problemem związanym z konsumpcyjną obsługą wsi staje się zagadnienie typologii tych obszarów opartej na zmiennych określających podstawowe funkcje gospodarcze i siłę ich oddziaływania.

Realizacja postawionego zadania wymaga posługiwania się układami regionów, wewnętrznie podobnymi z punktu widzenia uwzględnionych zmiennych, a zarazem zróżnicowanymi w stosunku do siebie, czyli charakterystycznymi pod względem rozpatrywanych właściwości. Procedura polega więc na delimitacji terenów wiejskich na pewne grupy województw. Umożliwi to następnie ustalenie określonych typów przestrzeni wiejskich, gdzie problemy związane z obsługą handlową są podobne i można standaryzować proponowane rozwiązania.

W badaniu zastosowano metodę taksonomiczną różnic przeciętnych Jana Czekanowskiego[22]. Do analizy przyjęto cechy reprezentujące 3 podstawowe kierunki rozwoju regionów: 1) wielkość skupu płodów rolnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca wsi, 2) liczbę dojeżdżających ze wsi do pracy w miastach na 1000 mieszkańców wsi, 3) liczbę miejsc noclegowych przeznaczonych dla turystów na 1000 mieszkańców stałych.

---

[22] Metoda, którą się posłużono została dokładnie opisana w: J. Z r o b e k, Zróżnicowanie przestrzenne warunków obsługi konsumpcyjnej wsi, (maszynopis).

Tablica 4

Cechy typologiczne (wartości bezwzględne) województw

Województwo	Wartość skupu na 1 mieszkańca wsi (w zł)	Liczba osób dojeżdżających ze wsi do miast na 1 000 mieszkańców wsi	Miejsca noclegowe w obiektach turystycznych na 1 000 mieszkańców stałych
1	2	3	4
P o l s k a	15 804	103	10,5
Warszawskie st.	13 951	429	8,6
Bielskopodlaskie	16 527	47	2,0
Białostockie	13 755	43	5,4
Bielskie	2 995	194	18,7
Bydgoskie	23 070	87	9,4
Chełmskie	13 350	74	3,8
Ciechanowskie	19 744	40	1,4
Częstochowskie	7 811	99	4,2
Elbląskie	27 871	35	17,8
Gdańskie	16 765	96	17,4
Gorzowskie	23 408	79	13,0
Jeleniogórskie	9 150	148	21,9
Kaliskie	18 547	101	3,9
Katowickie	7 328	292	2,0
Kieleckie	7 989	130	6,7
Konińskie	15 885	50	6,0
Koszalińskie	25 204	61	23,4
Krakowskie m.	7 850	167	11,1
Krośnieńskie	4 711	137	21,1
Legnickie	22 673	104	3,9
Leszczyńskie	28 502	71	4,8
Lubelskie	15 308	107	5,3
Łomżyńskie	16 800	29	2,3
Łódzkie m.	14 637	356	2,9
Nowosądeckie	3 654	99	48,0
Opolskie	15 835	142	9,2
Olsztyńskie	19 901	67	23,2

Tablica 4 (cd.)

1	2	3	4
Ostrołęckie	11 544	48	7,2
Pilskie	24 052	68	11,5
Piotrkowskie	9 246	86	3,7
Płockie	21 863	79	3,1
Poznańskie	27 917	120	10,4
Przemyskie	9 790	71	5,4
Radomskie	10 918	73	3,7
Rzeszowskie	6 017	160	5,3
Siedleckie	13 172	51	1,6
Sieradzkie	14 016	68	2,4
Skierniewickie	14 813	79	2,7
Słupskie	18 912	66	12,8
Suwalskie	19 546	35	60,8
Szczecińskie	31 888	58	21,4
Tarnobrzeskie	7 815	84	5,3
Tarnowskie	6 664	107	4,9
Toruńskie	24 915	79	10,1
Wałbrzyskie	15 135	132	14,1
Włocławskie	20 003	51	8,6
Wrocławskie	21 379	101	5,1
Zamojskie	15 637	34	3,7
Zielonogórskie	16 008	123	12,5

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województw 1976, Warszawa 1977; wybrane dane o kwalifikacjach i dojazdach do pracy zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej, Warszawa 1976; wyliczenia własne.

Wszystkie cechy ze względu na równorzędne znaczenie dla przeprowadzonych badań posiadają tę samą wagę.

Podziału zbioru na grupy charakteryzujące się wewnętrznym podobieństwem dokonano, wykorzystując metodę dendrytową. Za wartość krytyczną przyjęto średnią arytmetyczną wyliczoną z sumy odległości najkrótszych pomiędzy obiektami.

Podzielenie zbioru według przyjętego kryterium doprowadziło do wydzielenia kilku skupień, uzyskano również pojedyncze obiekty nie zaliczone do żadnego z nich. Ich przyporządkowanie do poszcze-

gólnych grup wymaga ustaleń arbitralnych. Przyjęto zasadę, że obiekty te będą przyłączane do zbiorów na podstawie odległości do najbliższego obiektu (także z uwzględnieniem uzasadnień pozamiernikowych). Łączono je zatem ze zbiorem, w którym jeden z elementów jest najbardziej podobny.

Przyjęta metoda posiada pewne wady. Nie jest dostatecznie precyzyjna, aby dać zupełnie wierne odzwierciedlenie rzeczywistej sytuacji. Cechuje ją znaczne uproszczenie postępowania. Dostarcza jedynie informacji pozwalających na podjęcie pewnej próby klasyfikacji badanych zjawisk. W zasadzie umożliwia ukazanie ogólnych podstaw do zróżnicowania konkretnej strategii działania. W związku z możliwością wystąpienia podobnych odległości,w wyniku różnic z odmiennych kombinacji cech, uzyskane rezultaty weryfikowano, wykorzystując materiał wyjściowy, tj. wartość poszczególnych cech[23]. Uwzględniono również dodatkowe wyniki poprzednich analiz celem uszczegółowienia komentarza w odniesieniu do poszczególnych województw.

Dla wybranych zmiennych i wszystkich województw zestawiono macierz wyjściową odległości taksonomicznych. Na jej podstawie opracowano dendryt. Po przeprowadzeniu podziału dendrytu pogrupowano regiony.

I. Województwa: olsztyńskie, koszalińskie, szczecińskie, elbląskie. Tereny te charakteryzują się wysokim udziałem gruntów uspołecznionych, podobieństwem w pełnieniu funkcji turystycznej (w pewnych rejonach województw o szczególnych walorach wypoczynkowych), a także zbliżonym poziomem uprzemysłowienia.

II. Województwa: słupskie, gorzowskie, pilskie, bydgoskie,toruńskie, poznańskie. Charakteryzują się podobnymi pod względem wysokości efektami uzyskiwanymi w wyniku pełnienia funkcji rolniczej. Pewne podobieństwo pojawia się również w wielkości gospodarstw indywidualnych oraz rozmiarach zatrudnienia mieszkańców terenów wiejskich w mieście (jedynie woj. poznańskie przewyższa pod tym względem pozostałe). Województwa tej grupy cechuje również podobieństwo w zagospodarowaniu turystycznym.

III. Województwa: wrocławskie, legnickie, kaliskie,lubelskie, płockie i leszczyńskie. Są to obszary o stosunkowo silnie rozwi-

[23] Por. R. J e d u t, Problemy porządkowania i podziału jednostek terytorialnych przy użyciu zespołu metod taksonomicznych, „Annales UMCS" 1970, vol. XXV, s. 191.

niętych indywidualnych gospodarstwach rolnych. Posiadają one również relatywnie mocno powiązaną z przemysłem wieś (słabiej płockie i leszczyńskie), natomiast funkcję turystyczną pełnią w niewielkim zakresie.

IV. Województwa: zielonogórskie, opolskie, wałbrzyskie, gdańskie. Charakteryzują się one silnymi gospodarstwami indywidualnymi (mimo, iż nie należą do największych), zbliżonym odsetkiem gruntów uspołecznionych (woj. gdańskie wyraźnie góruje nad pozostałymi). Na terenie tych województw istnieje 1 bądź 2 silne ośrodki przemysłowe, w których znajdują zatrudnienie mieszkańcy wsi. Województwa te posiadają ponadto obszary w znacznym stopniu wykorzystywane do celów rekreacyjno-turystycznych (woj. opolskie w mniejszym zakresie).

V. Najliczniejsze skupienie grupujące ponad dwadzieścia województw tworzą obszary centralne, wschodnie i wschodnio-południowe: woj. białskopodlaskie, białostockie, chełmskie, ciechanowskie, częstochowskie, kieleckie, konińskie, m. krakowskie, łomżyńskie, ostrołęckie, piotrkowskie, przemyskie, radomskie, rzeszowskie, siedleckie, sieradzkie, skierniewickie, tarnobrzeskie, tarnowskie, wrocławskie, zamojskie. Pełnią one funkcję rolniczą (zdecydowana przewaga gospodarstw indywidualnych), nie występuje tu natomiast szczególnie rozwinięta funkcja turystyczna z wyjątkiem woj. krakowskiego i kieleckiego. Obok wymienionych podobieństw obszary te wykazują pewne zróżnicowanie. W miarę przesuwania się na południe wzrasta rozdrobnienie struktury agrarnej i coraz silniej zaznacza się powiązanie ludności wiejskiej z przemysłem. Jest to szczególnie widoczne przy porównaniu województw słabo uprzemysłowionych jak łomżyńskie czy ciechanowskie z przyłączonymi do tej grupy na zasadzie największego podobieństwa woj. rzeszowskim i m. krakowskim.

VI. Województwa silnie uprzemysłowione: st. warszawskie, m. łódzkie, katowickie. Różnią się one zdecydowanie od pozostałych jak również między sobą. Połączone zostały na podstawie zasady największego podobieństwa, choć wykazują zróżnicowanie pod względem pełnienia funkcji turystycznej (rozwinięta w woj. warszawskim) czy rolniczej (wyraźnie odróżnia się woj. katowickie, gdzie ludność zamieszkująca tereny wiejskie jest najsłabiej związana z pracą na roli).

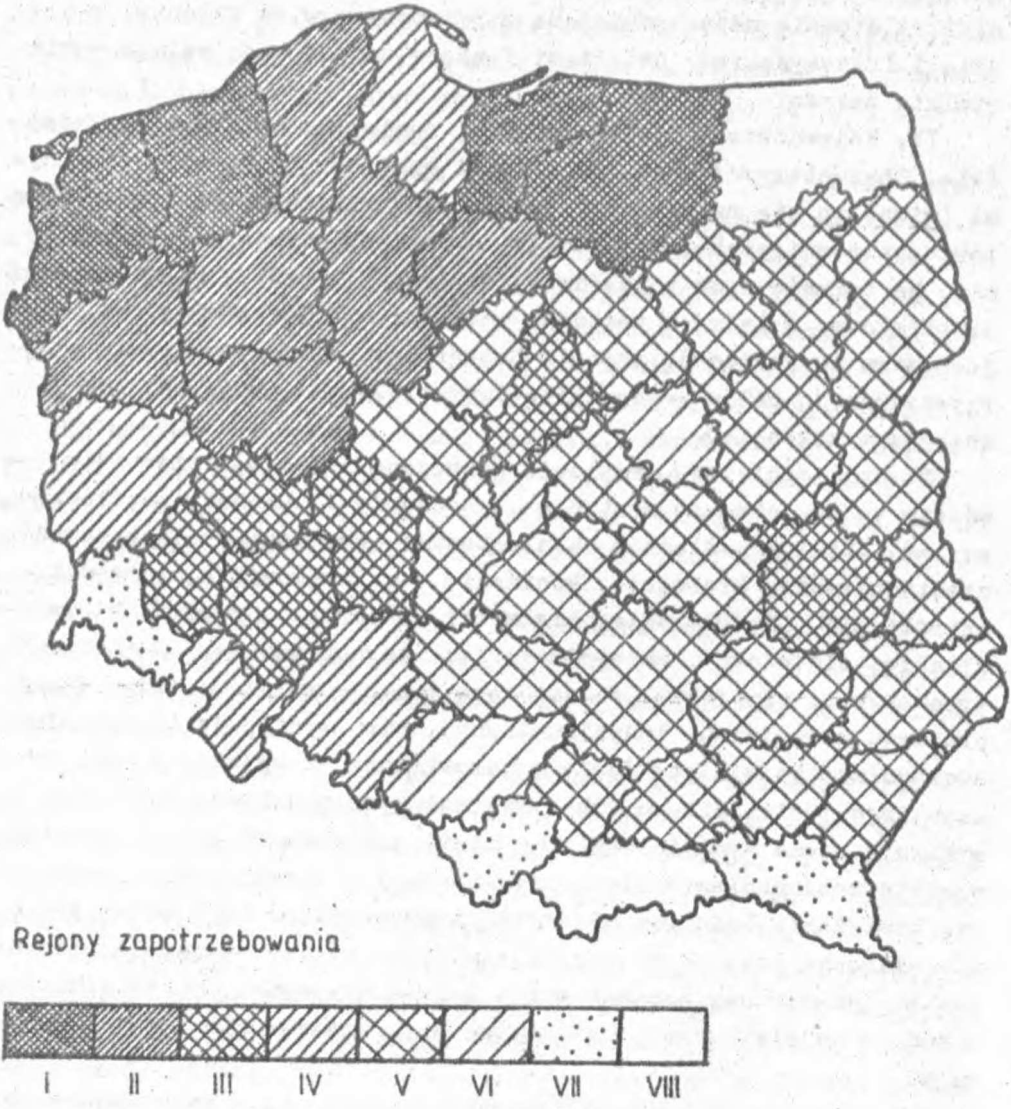

Rys. 4. Zróżnicowanie zapotrzebowania ludności wiejskiej na handlową obsługę wsi w świetle uwzględnionych cech w układzie województw

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 2 i 3.

VII. Województwa: krośnieńskie, jeleniogórskie, bielskobialskie. Podstawą ich wzajemnego podobieństwa jest stosunkowo znaczny rozwój funkcji turystycznej. Województwa te różnią się jednak w pełnieniu pozostałych funkcji. W zakresie rolnictwa zaznacza się przewaga woj. jeleniogórskiego, przemysł jest natomiast najsilniej rozwinięty w woj. bielskim.

VIII. Województwa: nowosądeckie, suwalskie. Utworzenie tej grupy może budzić największe kontrowersje. Wymienione województwa są wprawdzie najbardziej podobne do siebie, ale zarazem znacznie się między sobą różnią. Uwzględniając właściwości tych województw można było zakwalifikować suwalskie do grupy I, zaś nowosądeckie do VII, zaznaczając ich silne odrębności. Uważano jednak, że prawidłowość dokonywanej typologii wymaga konsekwentnego przestrzegania ustalonych kryteriów, na podstawie których potraktowano je jako odrębny obszar.

Przeprowadzona typologia stanowi podstawę do poznania warunków działania handlu w danym województwie oraz różnic międzywojewódzkich. Może ona stanowić punkt wyjścia do poprawy organizacji obsługi handlowej i stymulowania jej rozwoju z pozycji instytucji centralnych, które mogą stworzyć korzystniejsze warunki działania.

Na podstawie uzyskanych wyników wydaje się, że należy przeciwstawiać się tendencjom do zachowania zwartości terytorialnej segmentów czy ograniczenia ich liczby do pewnego minimum lub maksimum, aby osiągnąć operacyjną skuteczność wyrażoną za pomocą efektywności w ekonomicznym działaniu. Taki układ może się okazać szczególnie niebezpieczny w warunkach monopolistycznej pozycji przedsiębiorstwa, którego kierownictwo będzie zamierzało obsługiwać pewną populację za pomocą jednostek handlowych, wyłącznie z punktu widzenia zabezpieczenia ekonomicznej opłacalności operacji[24]. Wytypowanie obszarów pełniących różne funkcje stwarza przesłanki do prowadzenia w handlu polityki uwzględniającej odrębności terytorialne oraz umożliwia pogłębienie badań nad tymi odrębnościami przez dodatkowe uwzględnienie szeregu czynników kształtujących się pod wpływem wykonywanej funkcji, branych pod uwagę przy organizacji zaopatrzenia konsumpcyjnego wsi. Posłuży to ustaleniu kierunków dalszego rozwoju obsługi handlowej terenów wiej-

---

[24] Por. V. M a h a j a n, A.K. J a i n, Approach to Normative Segmentation. „Journal of Marketing Research", August 1978, s. 338.

skich, wypracowaniu strategii działania opartej na stopniu rozwoju i zróżnicowania zapotrzebowania mieszkańców wsi.

6. Ocena poprawności i możliwe następstwa przyjętej metody badawczej

Klasyfikacja wyodrębniająca typy funkcjonalne obszarów wiejskich nawiązuje do rzeczywistych typów przestrzeni, nie jest jednak możliwe uwzględnienie w pełni ich zróżnicowania. W ramach regionów zbliżonych do siebie pod względem charakteru społeczno-ekonomicznego, także ogólne zasady, na których oparte zostanie działanie, mogą być podobne. Konieczne jest natomiast wprowadzenie pewnych zróżnicowań w toku ich realizacji. Wynika to między innymi z oczywistego faktu - braku pełnej powtarzalności, czy nawet daleko idących podobieństw w rozmieszczeniu potrzeb w obrębie określonej przestrzeni. Z tej przyczyny sztywne stosowanie rozwiązań byłoby błędne, gdyż nie uwzględniałoby uwarunkowań lokalnych. Znaczne zróżnicowanie struktur wiejskich powoduje duże możliwości wprowadzania licznych rozwiązań szczegółowych[25]. Pomimo podobieństw w kierunkach rozwoju gospodarczego regiony różnią się znacznie i przyjęcie absolutnie sztywnych modeli byłoby wręcz szkodliwe.

Zapotrzebowanie pewnych grup konsumentów w wyodrębnionym rejonie może być zróżnicowane w większym stopniu w porównaniu z zapotrzebowaniem pewnych grup konsumentów z obszarów leżących w kilku różnych rejonach, w stosunku do których niektóre grupy z danego rejonu mogą wykazywać wiele cech podobnych czy nawet wspólnych. Wynika to z przyjęcia za podstawę stosunkowo dużych agregatów przestrzennych, w których można wyodrębnić szereg mniejszych segmentów, przy czym w ramach różnych regionów mogą istnieć segmenty (określane na podstawie tych samych kryteriów) podobne do siebie.

Podstawowym wnioskiem, jaki się w odniesieniu do tego spostrzeżenia nasuwa jest konieczność przeprowadzenia strategii

---

[25] W wielu krajach przy podejmowaniu decyzji, np. o lokalizacji punktów sprzedaży detalicznej, wykorzystuje się badania ankietowe tak wśród gospodarstw domowych, jak i detalistów. Uzupełnia je ocena rozpoznanie terenu działania przyszłego punktu sprzedaży. Kompetige Entscheidungshilfen für die Standartwahl von Einzelhandelsbetriebe, „Moderner Markt und Neue Laden" 1973, Nr. 6, s. 22-

przez segmentację w kilku etapach. Pierwszy polega na wyodrębnieniu rejonów zaopatrzenia ze względu na poznanie regionalnych warunków (wojewódzkie agregaty przestrzenne). Następnie należy dokonać dalszego podziału wyodrębnionych rejonów, przyjmując za podstawę mniejsze jednostki przestrzenne (gminy) i w większym stopniu uwzględniając zróżnicowanie asortymentu. W dalszym etapie należy je łączyć w ramach regionu, następnie rejonów wyodrębnionych w pierwszym etapie, po czym w skali całego kraju. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że gmina jako podstawowa jednostka odniesienia może się okazać niewystarczająca (jeżeli nie w stosunku do wszystkich rejonów to części z nich) w kolejnym etapie analogiczną procedurę należy zastosować w odniesieniu do mniejszych jednostek przestrzennych - sołectw czy nawet pojedynczych wsi.

Takie postępowanie jest uzasadnione znacznym zróżnicowaniem preferencji konsumpcyjnych w przestrzeni wywoływanym między innymi przez pełnienie zróżnicowanych funkcji nie tylko przez duży obszar, ale także pojedyncze wsie.

Zjawisko heterogeniczności popytu na obszarach wiejskich zbiega się jednak z upodabnianiem potrzeb konsumpcyjnych ludności. Wydaje się to zresztą oczywiste w świetle rozwiniętych procesów urbanizacyjnych, wszechstronnych kontaktów mieszkańców wsi z miastem, propagowania określonego stylu życia za pomocą środków masowego przekazu oraz upowszechniania się pewnych wzorców cywilizacyjnych, tj. czynników powodujących zacieranie się regionalnych różnic w wymaganiach w odniesieniu do obsługi konsumpcyjnej. Różnice w zapotrzebowaniu stają się w związku z tym w pewnej mierze również efektem pozycji społeczno-materialnej, co niweluje częściowo odrębności wynikające z zamieszkiwania w określonym typie przestrzeni wiejskiej.

Istniejące podobieństwa pozwalają na pewną standaryzację rozwiązań w stosunku do strategii przyjętej w skali całego kraju. Główny nacisk trzeba jednak położyć na znajomość odmienności i konieczność opierania na nich przyjmowanych rozwiązań. Procesy dostosowawcze zachodzą bowiem raczej w skali regionów niż globalnej.

Należy zdawać sobie sprawę, iż z punktu widzenia organizacji handlowej słuszniejsze może się wydać ograniczanie uwzględnionych odmienności w wyodrębnionym typie przestrzeni. Bardziej homogenne jednostki są łatwiejsze do zarządzania i ułatwiają rozwijanie

działalności, która ma zapewnić maksimum wpływu na daną jednostkę przestrzenną (makrosegment)[26]. Biorąc zarazem pod uwagę silne zróżnicowanie narzędzi i instrumentów oddziaływania na konsumentów, organizacja handlowa może próbować wykorzystać alternatywne w stosunku do wyodrębnionych składów makrosegmentów, które mogą być lepiej dostosowane do istniejących zasobów i instytucjonalnych powiązań.

Podkreślenia wymagają również istotne zmiany wśród konsumentów, zachodzące w czasie, w konsekwencji których praktyczne zasady, które mogą być rozwijane w odniesieniu do docelowych grup stają się mniej dostosowane, a decyzje oparte na takich zasadach nie przynoszą korzyści. Kryteria przeprowadzonej typologii oparte są wprawdzie na stosunkowo trwałych podstawach, a istotne przeobrażenia uzyskanych wyników są możliwe w zasadzie jedynie w okresach infradługich, zachodzi jednak możliwość znacznych przeobrażeń potrzeb w ramach wyodrębnionych rejonów. Wymaga to różnicowania wytycznych odnośnie do modyfikacji obsługi handlowej, gdyż korzyści czerpane z obecnych makrosegmentów zmieniają się w czasie i to nie tylko w rezultacie ich niestałości[27]. Rzeczywiste procesy rynkowe narzucają konieczność zachowania niezbędnej elastyczności powiązań na linii handel-nabywca wykraczających poza sztywną strukturę organizacyjną.

Położenie odpowiedniego nacisku na powiązania ogniw rynku na podstawie kryterium przestrzennego powinno prowadzić do eliminacji barier we współdziałaniu różnych instytucji handlowych lub na terenie poszczególnych jednostek administracyjnych. Wymaga to jak najszerszego uwzględnienia lokalnych kryteriów potrzeb i możliwości. Zapotrzebowaniu wsi nie można oczywiście nadawać jedynie charakteru lokalnego. Nie kwestionując jednak zadań postawionych centralnie, szczególnie wskazane wydaje się rozwijanie działalności z uwzględnieniem układów lokalnych, jakie mogą stanąć na drodze jej realizacji. Stanowi to podstawę do prawidłowego kształtowania rozwiązań modelowych, czyli właściwego w czasie, skali i przestrzeni zaangażowania sił i środków umożliwiających zaspokojenie zapotrzebowania mieszkańców wsi.

---

[26] M a h a j a n, J a i n, op.cit., s. 338.

[27] Por. A. S h o m a, Management and Consumers in an Era of Stagflation, „Journal of Marketing", July 1978, s. 52.

Janusz Zrobek

TRADE SERVICES IN THE CONTEXT OF SPATIAL DIFFERENTIATION OF FUNCTIONS PERFORMED BY RURAL AREAS

The article is an attempt at utilization of spatial differentiation in economic functions performed by rural areas as a prerequisite for development of trade services in villages. Utilization and promotion of functions being specific for a given region is of fundamental importance for decisions concerning provision of industrial and consumer goods and services in long time-periods as there appears a phenomenon of spatially differentiated conditions for development of trade services.

Practical utilization of functions performed by rural areas as a criterion in market segmentation is connected with determination of spatial differentiation of villages. To this end, the author employed a typology of rural areas based on variables defining basic economic functions and their impact. This typology allows to distinguish areas similar to one another with regard to combination of particular functions in relation to which similar activities can be undertaken.

Within the framework of regions similar to one another with regard to their socio-economic character, general principles of provision of trade services may be similar as well. On the other hand, considerable differentiation of rural structures is synonymous with big possibilities of applying numerous detailed solutions.